

УДК 336.71.078.3

Коцюба О.В.

студентка

Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

ОЦІНКА РИЗИКУ ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОШТІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, І ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

ESTIMATION OF RISK OF MONEY LAUNDERING AND TERRORISM FINANCING THROUGH BANKING SYSTEM: METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто теоретичний та нормативний аспекти трактування питання механізму легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму. Представлено класифікацію критеріїв ризику відмивання коштів. Розглянуто етапи процесу відмивання коштів. Перераховано методи легалізації коштів на кожному з етапів. Надано характеристику показників, які використовуються в банку для оцінки ризику відмивання коштів.

Ключові слова: відмивання коштів, фінансування тероризму, фінансовий моніторинг.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены теоретический и нормативный аспекты трактовки механизма легализации доходов, полученных преступным путем, и финансирования терроризма. Представлена классификация критериев риска отмывания денег. Рассмотрены этапы процесса отмывания средств. Перечислены методы легализации средств на каждом из этапов. Представлена характеристика показателей, которые используются в банке для оценки риска отмывания денег.

Ключевые слова: отмывание денег, финансирование терроризма, финансовый мониторинг.

ANNOTATION

The theoretical and legislative aspect of mechanism of money laundering and terrorism financing were considered in the article. It was shown the classification of the criteria of money laundering risk. The stages of money laundering process were considered. The methods of legalization of money laundering at the each stage of the mentioned process. The characteristics of indicators, which are used for money laundering risk estimation, were declared.

Keywords: money laundering, terrorism financing, financial monitoring.

Постановка проблеми. Питання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, відмивання коштів і фінансування тероризму є актуальними для Європи та світу загалом. Стрімкий розвиток інформаційних технологій тільки посилює можливості легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ученими-економістами, які присвячують свої праці питанням легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, є Н.М. Внукова, С.Г. Гуржій, О.М. Колодізев, О.В. Лебідь, І.М. Патюта, О.В. Черевко та інші. Проте питання аналізу механізмів відмивання коштів з метою зменшення ризику виникнення зазначених процесів залишається актуальним.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В цій сфері залишається значне коло питань, доки що не розв'язаних. Потреба в узагальненні проблем і розробці фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, розвитку фінансової системи обумовили постановку таких завдань, які були вирішені у нашому дослідженні.

Мета статті полягає в розробці системи оцінки ризику використання банку для легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Радою Європи у 1990–1991 рр. було прийнято Конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, а також Директиву «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей» [1]. Зазначені документи дають пояснення щодо сутності поняття «злочини, пов'язані з відмиванням доходів».

Так, дії можуть бути розглянуті як злочини, спрямовані на відмивання коштів, якщо їх сутністю є:

- перетворення або передача власності з усвідомленням того, що така власність є доходом, з метою приховування або маскуванню незаконного походження власності або з метою сприяння будь-якій особі, замішаній у вчиненні предикатного злочину, уникнути правових наслідків її дій;
 - приховування або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав стосовно власності або володіння нею з усвідомленням того, що така власність є доходом;
 - набуття, володіння або використання власності з усвідомленням під час отримання того, що така власність була доходом;
 - участь у вчиненні, об'єднання або змова з метою вчинення, замах на вчинення, пособництво, підмова, сприяння і поради щодо вчинення будь-якого зі злочинів, зазначених вище.
- Дії правопорушника можуть бути вчинені з таких мотивів:

- повинен був припускати, що власність є доходом;
- діяв з метою одержання прибутку;
- діяв з метою сприяння продовженню злочинної діяльності [1].

Так, Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VIII передбачено трактування поняття «легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» як будь-яких дій, пов'язаних із вчиненням фінансової операції чи правочину з активами, одержаними внаслідок вчинення злочину, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження таких активів чи володіння ними, прав на такі активи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням активів, одержаних внаслідок вчинення злочину [1].

Закон України № 1702 спрямований на забезпечення реалізації положень нових міжнародних стандартів у сфері протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму, а також прийнятий для виконання домовленостей з Міжнародним валютним фондом та з урахуванням пропозицій до національного законодавства експертів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF). Законом № 1702 комплексно удосконалено національне законодавство в сфері фінансового моніторингу.

Закonom України № 1702 комплексно удосконалено національне законодавство в сфері фінансового моніторингу, зокрема:

- запроваджується національна оцінка ризиків системи фінансового моніторингу, що передбачає систему заходів, які здійснюються суб'єктами державного фінансового моніторингу (уповноваженими органами державної влади) із залученням інших суб'єктів фінансового моніторингу (в разі потреби) з метою визначення (виявлення) ризиків (загроз) легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- передбачено обов'язок суб'єктів фінансового моніторингу здійснювати управління ризиками та проводити оцінку ризику своїх клієнтів з урахуванням критеріїв ризиків;
- вдосконалено законодавчі аспекти, які впливають на якість розслідування злочинів з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, зокрема щодо підслідності злочинів з легалізації;
- запроваджено фінансовий моніторинг щодо національних публічних діячів та посадових осіб міжнародних організацій, встановлюється високий рівень ризику для операцій, що проводяться за участю (чи в інтересах) наці-

ональних публічних діячів та посадових осіб міжнародних організацій, а також додаткові заходи фінансового моніторингу для клієнтів з високим рівнем ризику;

- удосконалено процедуру зупинення фінансових операцій;
- визначено заходи щодо боротьби з фінансуванням поширення зброї масового знищення;
- встановлено поріг для міжнародних грошових переказів;
- знято порогові суми для здійснення фінансового моніторингу ріелторами та нотаріусами, а також суб'єктами господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням, а також виробами з них;
- виключено осіб, які здійснюють операції з готівковими коштами на суму понад 150 000 грн., з числа суб'єктів первинного фінансового моніторингу за рахунок введення обов'язкового моніторингу таких операцій банківськими установами.

Із тексту Закону України № 1702 вбачається, що основні зміни в сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів торкнулися кола суб'єктів первинного фінансового моніторингу та їх функцій, а також списку фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу. На рис. 1 наведено графічну структурну схему Закону України № 1702.

До списку суб'єктів первинного державного моніторингу входять банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди, платіжні організації та учасники платіжних систем, товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами, професійні учасники фондового ринку, оператори поштового зв'язку.

Також до списку суб'єктів первинного державного моніторингу включають філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, суб'єктів підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна, торгівлю за готівку дорогоцінними металами, камінням або виробами з них, які проводять лотереї та азартні ігри, нотаріусів, адвокатів, аудиторів та ін.

Суб'єкти державного фінансового моніторингу складаються з Національного банку України, Кабінету Міністрів, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національної комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Наказом Міністерства фінансів України від «Про затвердження критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення» від 8 липня 2016 р. № 584 передбачено критерії ризиків, які повинен використовувати суб'єкт первинного фінансового моніторингу. Розмір критеріїв може встановлюватися само-

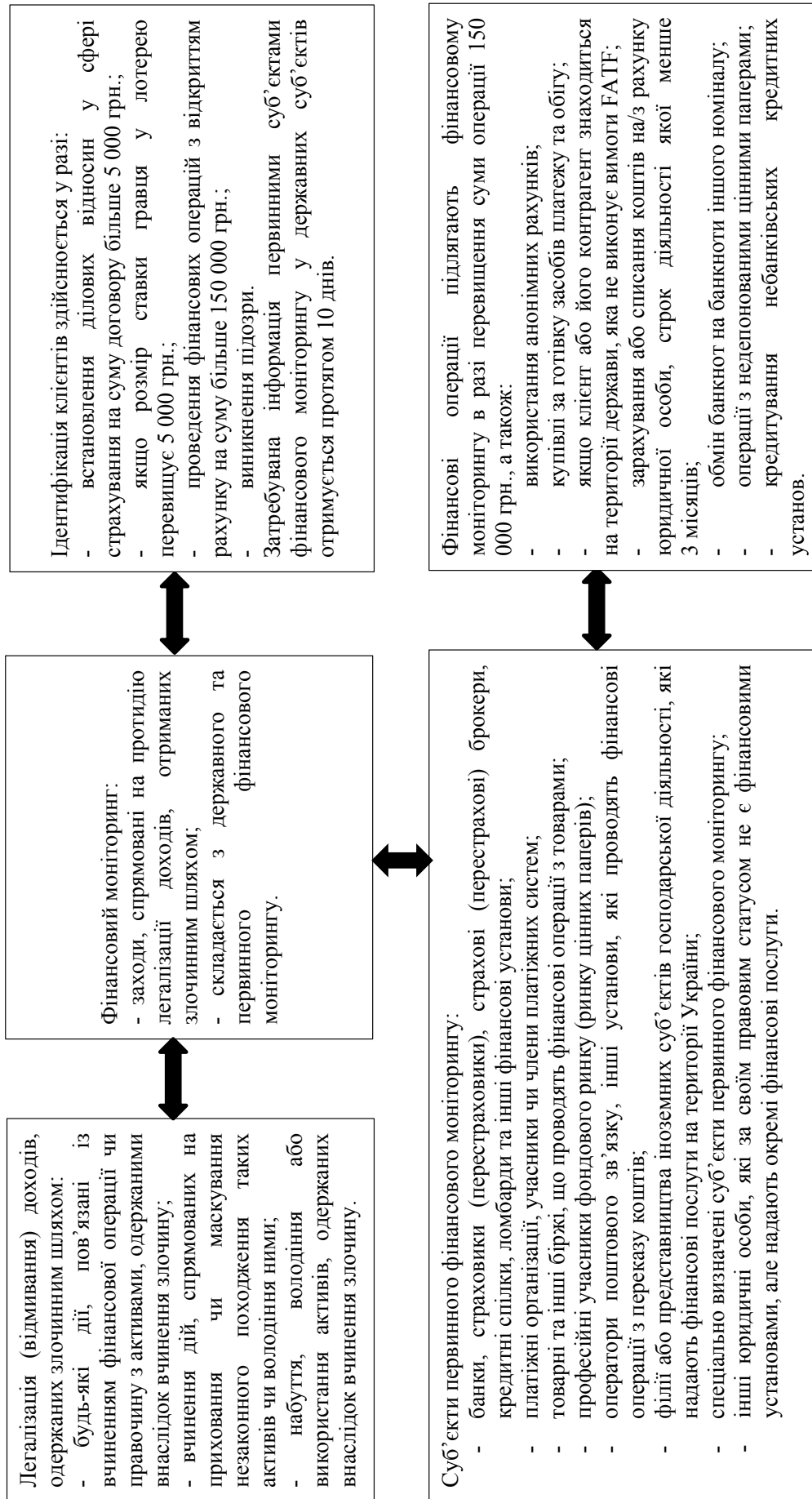

Рис. 1. Структурно-логічна схема Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму»

(побудовано автором)

стійно. На рис. 2 наведено класифікацію та сутність критеріїв ризиків відмивання коштів [2].

Згідно з результатами дослідження міжнародної організації FATF процес легалізації коштів можна умовно розділити на три основні стадії, такі як розміщення, розшарування та інтеграція, які притаманні найбільш поширеним моделям і схемам процесу легалізації коштів [3; 4].

Згідно з трифазною моделлю процесу відмивання коштів, розробленою організацією FATF, було запропоновано 3 етапи функціонування механізму легалізації коштів:

1) розміщення – перетворення злочинно отриманих доходів (насамперед, готівки) у ліквідні активи у формі валюти, цінних паперів, нерухомості тощо, а також фізичне переміщення від їх дійсних джерел (часто за межі країни) походження; може реалізовуватися шляхом депонування коштів у банках або розміщення активів в інших типах фінансових установ;

2) розшарування – трансформація злочинно придбаних доходів у різноманітні активи, а також їхнє подальше розсіювання з метою маскуванню реальних джерел походження капіталів;

3) інтеграція є наданням легального вигляду злочинно придбанам коштам; гроші інвестуються в легальну економіку, щоб у правоохоронних органів не виникло підозри щодо їхнього походження.

Структура та складові зазначеної моделі наведено на рис. 3.

Основними методами, за допомогою яких злочинці використовують фінансові організації на етапі розміщення, є:

- перетворення готівки на фінансові інструменти;
- обмін дрібних банкнот на купюри більшого номіналу;
- обмінні операції, тобто організований обмін грошей на купюри іншого номіналу або іншу валюту;
- структурування операцій з готівкою (техніка дроблення внесків);
- незаконне використання «пом'якшувальних моментів» законодавчих актів;
- використання документів, що маскують дійсні джерела, власників і місця розташування незаконно отриманих доходів;
- придбання майна за готівку.

Найбільш відомі методи, що використовуються на етапі розшарування, такі:

- перетворення готівки на грошові інструменти (наприклад, дорожні чеки, грошові перекази, банківські чеки, облігації та акції, що полегшує вивіз незаконних доходів із країни);
- придбання і продаж майна;
- електронний переказ фондів (перевагами є швидкість, відстань, мінімальний слід, що перевіряється, а також висока анонімність за умови величезного загального щоденного обсягу грошових переказів);
- переказ грошей на рахунки інших фірм (самоліквідація фірм, що дає змогу досить ефективно приховувати джерела походження фінансових фондів).

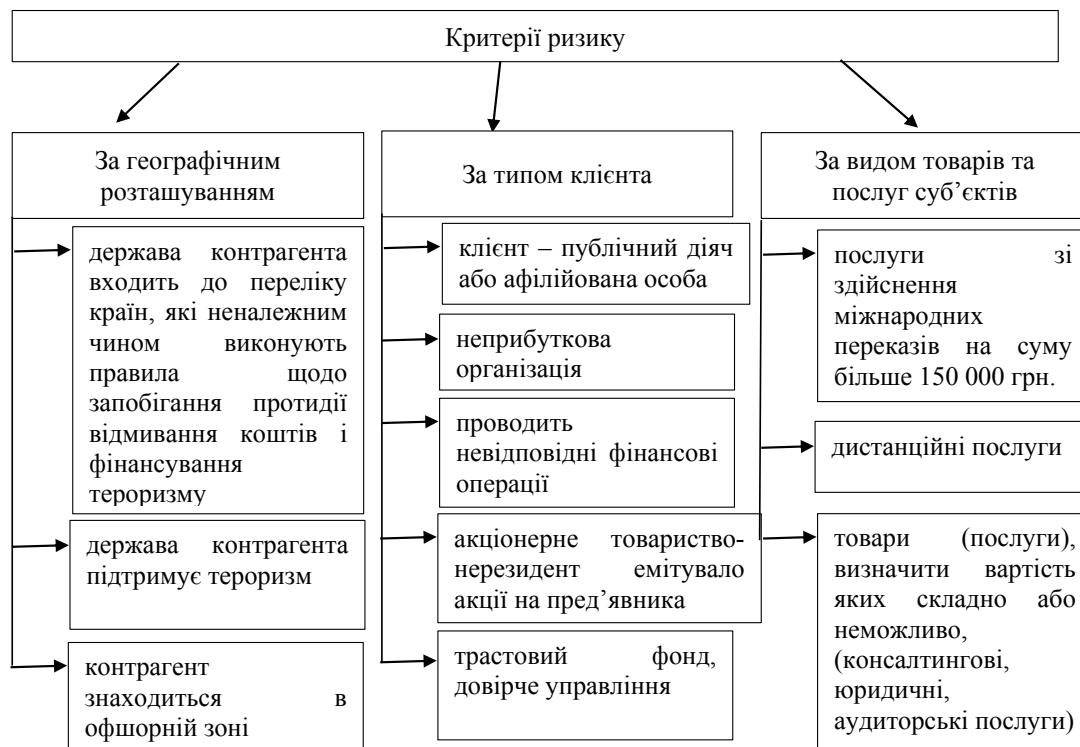

Рис. 2. Класифікація критеріїв ризику відмивання коштів

(побудовано автором за джерелом [2])

Рис. 3. Етапи функціонування та методи механізму легалізації коштів
(побудовано автором за джерелами [3; 4])

Методами, що використовуються на етапі інтеграції, є:

- продаж нерухомості;
- операції із заниженням/завищенням ціни;
- депонування готівки на банківський рахунок фірми;
- підставні компанії та помилкові кредити тощо [5, с. 266–268; 6, с. 20–25].

Виявлення та зупинення схем легалізації доходів мають базуватися на протидії таких процесів, як:

- приховування слідів походження доходів, отриманих із незаконних джерел;
- приховування осіб, які отримали (отримують) незаконні доходи, а також тих, що ініціюють сам процес відмивання;
- забезпечення зручного й оперативного доступу до коштів, отриманих з незаконних джерел;
- створення умов для безпечного та комфортного використання коштів, отриманих з незаконних джерел;
- створення умов для безпечного інвестування в легальний бізнес.

Основними механізмами використання банківської системи для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму є такі [5, с. 264–265].

1) Використання фіктивних суб'єктів господарювання:

- реєстрація підприємства на підставних осіб (без певного місця проживання, психічно хворих, студентів, іноземців, засуджених, померлих осіб за придбаними, вкраденими або втраченими документами);
- назви суб'єктів господарювання нерідко збігаються з назвами державних підприємств;
- відсутність ознак статутної діяльності або проведення такої діяльності в мінімальному обсязі;
- відсутність штату працівників, виробничих і складських приміщень для здійснення статутної діяльності;
- відносно короткий термін існування суб'єкта господарювання (так звані одnodенки, ями, метелики існують, як правило, в межах одного податкового періоду, що ускладнює можливість контролю за їх діяльністю);
- постійна зміна засновників, власників, директорів суб'єкта господарювання після офіційної реєстрації, неможливість встановлення місця знаходження службових осіб (директора, головного бухгалтера);
- відсутність руху коштів суб'єкта господарювання на банківських рахунках або вкрай великий обсяг фінансових операцій нещодавно створеного підприємства.

Таблиця 1

Показники оцінки ризику легалізації коштів та фінансування тероризму через банківську установу (складено автором за джерелами [7; 8; 9])

Порядок використання інформації	Показники
Первинна інформація про клієнта	вид депозиту – «до запитання»; оформлення генеральної довіреності; невідоме походження застави; невідповідність кредитної заявки цілям та первинній діяльності підприємства; форма розрахунку (готівкова/безготівкова); представлення інформації про клієнта, яку неможливо перевірити
Аналіз інформації по клієнту у динаміці	середньомісячна сума валютно-обмінних операцій; істотне збільшення залишку на рахунку клієнта, який поповнюється готівкою через касу; регулярне одержання фінансової допомоги від нерезидентів
Аналіз інформації по клієнту в абсолютному вираженні	сума будь-якої операції перевищує 150 тис. грн.; здійснення операцій з нерухомим майном нижче ринкової ціни
Аналіз інформації по клієнту у відносному вираженні	частка зняття готівкових коштів від надходжень за рахунками; частка коштів, перерахованих у безготівковому вигляді від суми надходжень
Загальна інформація по клієнту	дострокове розірвання депозитного договору; дострокове погашення кредитного договору; нецільове використання кредитних коштів; внесення значних змін в умови договору; переказ коштів за кордон; зміна форми розрахунку

2) Використання конвертаційних центрів:

- офіси суб'єктів господарювання, що входять до складу конвертаційного центру, як правило, мають велику охоронну мережу;
- переважно короткий термін існування (від доби до місяця);
- добовий обіг коштів, як правило, збільшується наприкінці тижня, на рахунку щовечора або вранці кожної наступної доби не залишається коштів, або їх сума істотно зменшується;
- наявність великої кількості підписаних і завірених печаткою бланків фіктивних договорів виконання робіт або надання послуг, коштовисів, актів приймання тощо;
- застосування багатосторонніх розрахунків і платежів з великою кількістю учасників таких операцій, які розташовані в різних територіальних одиницях;
- збіг реквізитів учасників операцій (наприклад, адреси місця знаходження організацій).

3) Схема операцій з нерезидентами, зареєстрованими в офшорних зонах. Загальними типовими ознаками «офшорних схем» є такі:

- використання як підстави для здійснення міжнародних трансакцій або фальсифікованих контрактів з офшорними компаніями;
- максимальне скорочення строків знаходження переказаних коштів на рахунках офшорних компаній у країнах їх реєстрації або в третіх країнах;
- подальше переміщення коштів шляхом здійснення смерфінгу переказів у різні юрисдикції;
- наявність рахунків офшорних компаній у кредитних організаціях міжнародних фінансових центрів;

- повторюваність однотипних елементів схем електронних переказів;
- участь у схемі взаєморозрахунків більше однієї офшорної компанії;
- здійснення платежів компаніям-резидентам зі своїх рахунків в офшорних юрисдикціях;
- участь у схемі фінансових операцій підставної компанії-резидента, на банківський рахунок якої здійснюється первинне переведення злочинного доходу;
- наявність рахунку фізичної особи – власника злочинного доходу в іноземному банку на території країн з високим рівнем міжнародної репутації.

4) Дроблення суми депозиту та перерахунок сум, менших за поріг, який підлягає фінансовому моніторингу, великій кількості бенефіціарів.

5) Створення значної кількості «транзитних» рахунків, які використовуються для приховання напрямків руху грошей.

Усі вищевказані механізми легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, повинні бути враховані суб'єктами первинного фінансового моніторингу під час аналізу кожної операції щодо ймовірності відмивання коштів. Такі дії мають бути інтерпретовані у відповідні якісні та кількісні показники оцінки ризику ймовірності використання банківської системи для легалізації коштів і фінансування тероризму.

Здійснення комплексного аналізу ризиків використання банківської системи для відмивання коштів і фінансування тероризму передбачає наявність ґрунтового економікоматематичного апарату. Показники, які включатимуться у модель, мають враховувати [9]:

– нормативно-правове поле здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу (банками);
 – кількісну характеристику операцій банку;
 – якісні характеристики ефективності діяльності банку та банківських співробітників.

Останні два блоки факторів складаються з показників та характеристик, які найчастіше є банківською таємницею. До того ж оцінка розміру ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, з використанням банківської системи має здійснюватися окремо для кожної банківської операції та окремо для кожного клієнту банку. Тому оцінка розміру ризиків використання банку для відмивання коштів і фінансування тероризму має проводитися в розрізі окремої операції банку.

Оскільки банківська діяльність в Україні є найбільш активною у 3 видах банківських послуг, таких як розрахунково-касове обслуговування, депозитні та кредитні послуги, розроблено окремі індикатори ймовірності виникнення ризику легалізації коштів через банк (табл. 1.).

За відповідності лише 1–2 індикаторам ризику легалізації коштів клієнту присвоюється середній рівень ризику.

За відповідності 3 індикаторам ризику легалізації коштів клієнту присвоюється підвищений рівень ризику.

За відповідності більше 3 індикаторам ризику легалізації коштів клієнту присвоюється високий рівень ризику.

Моніторинг кожного клієнта має відбуватися не рідше, ніж кожні 3 місяці. Також працівник банку під час звернення клієнта має аналізувати рух коштів за розрахунковим рахунком.

Висновки. Таким чином, банк повинен звертати увагу на будь-які зміни в діяльності та звичній поведінці клієнта. Основним завданням світової спільноти на цьому етапі повинно бути залучення якомога більшого числа країн (територій) до співробітництва з боротьбою з відмиванням грошей, реформування національних законодавств відповідно до міжнародних стандартів, визначених FATF. Це дасть змогу ство-

рити ефективну систему протидії відмиванню «брудних» грошей на глобальному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1702-18/print1491334744887614>.
2. Про затвердження критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення : Наказ Міністерства фінансів України від 8 липня 2016 р. № 584 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1047-16>.
3. FATF Reports on Money Laundering Typologies [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.fatf-gafi.org.
4. FATF Standarts: FAT 40 Recommendations (October 2003, Incorporating all subsequent amendments until October 2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.fatf-gafi.org.
5. Патюта І.М. Сучасні схеми і підходи до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом у банківському секторі України / І.М. Патюта // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6 (132). – С. 262–269.
6. Боротьба з відмиванням коштів: правовий, організацій та практичний аспект / [С.Г. Гуржій, О.Л. Копиленко, Я.В. Янушевич та ін.]. – К. : Парлам. вид-во, 2005 – 216 с.
7. Аналіз міжнародного досвіду застосування ризик-орієнтованого підходу у сфері протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення / [Н.М. Внукова, О.М. Колодізев, І.М. Чмутава] // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/issue-17-2017>.
8. Колодізев О.М. Удосконалення діагностичного інструментарію фінансового контролінгу банківської діяльності / О.М. Колодізев, М.В. Максимова // ScienceRise. – 2016. – № 6(1). – С. 25–33. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2016_6\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2016_6(1)_5).
9. Черевко О.В. Оцінка ризиків легалізації через здійснення кредитних операцій / О.В. Черевко // Ефективна економіка. – 2013. – № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3306>.